

**МІЖЕТНІЧНА ВЗАЄМОДІЯ У КОНТЕКСТІ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО
РЕНЕСАНСУ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ****ETHNIC INTERACTION IN THE CONTEXT OF ETHNOPOLITICAL
REVIVAL: UKRAINIAN REALITY**

Стаття присвячена з'ясуванню впливу етнополітичного ренесансу, що має місце в Україні після отримання нею незалежності, на міжетнічну взаємодію. Серед головних чинників аналізуються такі: зміни статусних характеристик етнічних спільнот, їх тип розселення, можливості задоволення етнокультурних, передусім мовних, потреб національних меншин, орієнтації громадян України різного етнічного походження на співпрацю з країнами Сходу і Заходу. У статті міститься оцінка рівня толерантності у відносинах представників різних етнічних спільнот.

Ключові слова: міжетнічна взаємодія, етнополітичний ренесанс, етнонаціональні процеси, міжетнічна толерантність, індекс національної дистанційованості, ідентичність.

The article deals with the analysis of influence of ethno-political revival upon interethnic communication during the years of existing of independent Ukrainian state. Following factors of this influence are discussed: changes of ethnic minorities' status, type of their settlement, possibilities to cover ethno-cultural needs of national minorities, orientations of citizens of different ethnic origin towards cooperation with Eastern and Western countries. There is an evaluation of interethnic tolerance' level in the relations between representatives of different ethnic communities.

Key words: ethnic interaction, ethno-political revival, ethno-national processes, interethnic tolerance, index of national distance, identity.

Актуальність проблеми зумовлена тим, що у роки існування незалежної української держави значно зросла роль етнічного фактора у її суспільному житті. Однією із причин такого стану став феномен етнічного відродження (ренесансу), ознакою якою є підвищена зацікавленість мешканців України своїм етнічним походженням та бажання підтримувати й розвивати свою етнічність, маркерами якою, передусім, виступає мова, культурницькі традиції, звичаєва культура, специфіка менталітету. Цей процес повернення до своєї етнічності вносить корективи у міжетнічну взаємодію, учасниками якої є різноманітні етнічні

спільноти (чисельні й менш чисельні) та представники окремих етносів, котрі населяють Україну.

Мета статті: оскільки проблема взаємовпливів міжетнічної взаємодії та етнополітичного ренесансу ще недостатньо досліджена в українській етносоціології [5; 6], то ми ставимо за завдання певною мірою прослідкувати, яким чином етнополітичний ренесанс впливає на динаміку міжетнічної взаємодії. При цьому звертаємо увагу на деякі характерні риси ренесансу та його впливу на орієнтації України щодо її співпраці з довколишнім світом, а також на відносини між різними етнофорами, акцентуючи увагу на такому явищі їх взаємодії як міжетнічна толерантність.

На нашу думку, динаміка міжетнічної взаємодії у випадку з Україною досить очевидно реферує з процесами етнополітичного ренесансу. Останній характерний для усіх компонентів етнонаціональної структури українського суспільства. На самому початку існування незалежної України він дуже чітко виявлявся у середовищі найбільшої етнічної спільноти країни – українців, які як етнонація складають визначальний чинник державотворчих процесів й які перетворилися у домінуючу соціокультурну спільноту. Щодо етнополітичного ренесансу у середовищі національних меншин, то тут варто звернути увагу на два моменти: 1) інтенсивне «пробудження» етнічної самосвідомості і прагнення до відродження етнічної самобутності; 2) пошуки шляхів до ефективної участі у суспільно-політичних процесах, до самоутвердження як дійових чинників державотворення з зайняттям відповідних ніш в економічній, політичній та культурній сферах суспільного життя нової держави. У першому аспекті фіксується кілька особливостей, які відзначаються дослідниками [7]: «історична тяглість безконфліктного співіснування представників багатьох етносів на території нинішньої України; чинник підлеглості, а до певної міри і національного пригнічення, але, безумовно, обмеження можливостей розвитку як етносоціальної спільноти українців, так і представників інших етносів; перспективу розвитку самобутності усіх елементів етнонаціональної структури українського суспільства завдяки проголошенню Україною незалежності; засади етнонаціональної політики української держави та механізми її реалізації; позиції держав етнічних батьківщин щодо частин своїх етносів, які знаходяться у рамках

українського етнополітичного організму; можливості взаємодії різних частин етносів, у тому числі і українського; зв'язки з етнічними батьківщинами з певним акцентом на сподівання підтримки не лише їх етнокультурної діяльності, але й етнічно маркованої господарської діяльності, яку фахівці визначають як «етнічний бізнес» [11].

У процесові етнополітичного ренесансу в українському суспільстві фіксується кілька тенденцій, на які варто звернути увагу, аналізуючи його зв'язок з міжетнічною взаємодією. Серед них, зокрема, зміна статусу російської етнічної групи населення: до утворення незалежної держави російська етнічність на усій території колишнього Радянського Союзу, у тому числі і в Україні, була домінуючою у суспільному житті; в сучасних умовах росіяни України трансформується у національну меншину, що передбачає зміну етносоціального статусу в ієрархії етнонаціональних відносин [1, 92]; щодо національних меншин, то етнічне відродження у їх середовищі мало достатній ґрунт, оскільки певною мірою вони зберігали свою етнічну ідентичність і раніше, а сьогодні питання стоїть більше у плані утвердження себе як активних учасників державотворчих процесів і посилення свого впливу на прийняття рішень, принаймні, на місцевому і регіональному рівнях. Щоправда, у різних етнічних спільнот він протікає з різною інтенсивністю й має свої особливості. Скажімо, для кримських татар після їх масового повернення з депортації важливими моментом було організаційне згуртування й адаптація до нових умов життя. Останнє активізувало проблеми соціально-економічного характеру, як от зайнятість, облаштування житла, вибудовування інфраструктури у місцях компактного поселення тощо. Ознаками етнічного відродження у їх середовищі стало те, що саме кримські татари почали інтенсивно розвивати свій «етнічний бізнес», переважно у сфері обслуговування та громадського харчування. Для тих спільнот, які проживають на кордонах (скажімо, румуни, угорці), – на перший план вийшли питання інтенсифікації зв'язків з етнічними батьківщинами. Основні зусилля кримчаків та караїмів (малочисельних етнічних спільнот з обмеженими внутрішніми й зовнішніми ресурсами свого розвитку) у процесі етнічного ренесансу зосереджуються на відродженні і підтриманні символів та знакових рис своєї самобутності: мови, пам'яток історії та культури.

Серед типових і найхарактерніших рис етнічного відродження національних меншин українські дослідники етнонаціональних процесів відзначають такі: утворення організацій з переважаючим членством однієї етнічності. Таких організацій на всеукраїнському, регіональному та місцевому рівнях нараховується понад 1200; діяльність художньо-мистецьких колективів, які збирають, відтворюють і пропагують фольклор, традиції, звичаї своїх етносів (за попередніми підрахунками нині таких в Україні налічується близько 2000); функціонування державних шкіл з повним, частковим або епізодичним навчанням етнічними мовами: за даними Міністерства освіти і науки у 2008/09 навчальному році в Україні діяло 20 045 загальноосвітніх навчальних закладів, в яких навчалося 4 млн. 438 тис. учнів, а викладання здійснювалося одинадцятьма мовами: болгарською, гагаузькою, єврейською та їдиш, кримськотатарською, молдавською, російською, новогрецькою, польською, румунською, словацькою, угорською, українською.

Картина функціонування мов у шкільній освіті відтворена у наступній таблиці [9]:

Мова	Кількість закладів з навчанням цією мовою	Навчальний процес мовою, учнів	Вивчають мову як предмет	Вивчають факультативно або в гуртках	Спільний відсоток до загальної кількості учнів (4 438 383)	Відсоток відповідного етносу за переписом-2001
Болгарська	—	80	9592	1275	0,25%	0,42%
Гагаузька	—	—	1400	—	0,03%	0,07%
Гебрейська та їдиш	—	—	1292	114	0,03%	0,21%

Випуск 6

Кримсько-татарська	15	484	17725	5153	0,53%	0,51%
Молдавська	6	4756	1590	434	0,15%	0,53%
Російська	1199	779423	1292518	165544	50,41%	17,20%
Новогрецька	—	—	3073	248	0,07%	0,19%
Польська	5	1389	6889	4443	0,29%	0,30%
Румунська	89	21671	683	—	0,51%	0,31%
Словацька	—	79	224	202	0,011%	0,013%
Угорська	66	16407	1337	278	0,41%	0,32%

Аналізуючи стан етнополітичного ренесансу в Україні та його впливи на етнонаціональний розвиток українського суспільства, передусім, на міжетнічну взаємодію як важливий феномен цього розвитку, варто враховувати також ще дві етнічні категорії: окремих представників етносів та мігрантів, які не є усталеними компонентами його етнонаціональної структури. У першому випадку йдеться про збереження окремих елементів своєї етнічної культури, а у другому, - про часткову їх адаптацію до умов нового соціально-культурного довкілля, зазвичай, з орієнтацією на тимчасове у ньому перебування.

До цього варто було б додати ще одну обставину - взаємодію компонентів етнонаціональної структури українського суспільства (етнічних спільнот – національних меншин) з батьківщинами їх походження у контексті розгляду нашої проблеми. Звернемо увагу на те, яким чином цього роду виклики впливають на консолідацію українського суспільства у напрямку формування української політичної (пов'язаної з єдиним українським етнополітичним організмом – державою) ідентичності, що забезпечує його єдність й визначає можливості вирішення актуальних, часто дискусійних проблем суспільного розвитку. Історично ситуація склалася таким чином, що найбільш інтенсивно, великою мірою безпосередньо, ця взаємодія відбувається з країнами походження, котрі межують з Україною. Тут маємо дві групи країн, а, отже, й дві групи впливу (передусім, йдеться про етнічний фактор – вплив через підтримку тих чи тих ідей, які генеруються у цих країнах): 1) північно-східна – Росія й Білорусь; 2) західна й південно-західна –

Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина. Розглядаючи ці дві групи впливу, стає очевидним, що вони діють у різних напрямках. Російський чинник орієнтується на зниження темпів інтеграції України у європейський соціально-економічний, культурний, політико-правовий простір. Інший чинник, навпаки, прагне посилювати міжнародні інтеграційні устремління частини українського населення й владних структур України. До речі, це підтверджується результатами соціологічних опитувань: на Сході більше прихильників інтенсифікації зв'язків з Росією та СНД, а на Заході – з європейськими та трансатлантичними структурами [8].

Вплив етнополітичного ренесансу на міжетнічну взаємодію досить очевидно виявляється у регіональному зрізі, передусім, у динаміці регіональних ідентичностей [12]. І тут чітко окреслюється їх фрагментація, оскільки кожна із вагомо чисельних етнічних спільнот регіону (особливо компактно розселених) прагне поліпшити свої позиції у змаганні за зайняття, якщо не престижних, то, принаймні, вигідних ніш у суспільно-політичному, соціально-економічному та громадсько-культурному житті регіону й за вихід на всеукраїнську арену у якості помітного учасника суспільних процесів. Фрагментацію регіональних ідентичностей посилює зростаючий інтерес до минулого своїх етносів, яке у їх представників у тих чи тих регіонах соціально, політично й культурно різнилося.

Аналіз досліджень з проблем етнонаціонального розвитку України дає можливість зробити попередні висновки про те, що етнополітичний ренесанс може мати такі наслідки: 1) певну сегментацію українського суспільства, яка найбільш очевидно виявляється в етнічному плані й концентрації зусиль етнічних спільнот на проблемах їх внутрішнього розвитку, передусім, консолідації зусиль спільноти у реалізації прав, пов'язаних з етнічним походженням їх членів. Це в свою чергу впливає на дивесифікацію ідентичностей громадян України; 2) активізацію зв'язків з етнічними батьківщинами й посиленням орієнтацій на координацію своєї діяльності з тими соціально-політичними й культурними процесами, які відбуваються у країнах їх походження; 3) посилення конфронтації у міжетнічних відносинах, особливо стосовно представників тих етнічних

спільнот, які суттєво відрізняються у своєму етнокультурному розвитку, зокрема і нових етнічностей – іммігрантів.

На користь першої тези свідчить поселенська структура деяких етнічних спільнот – певна їх концентрація у кількох регіонах України: в Україні (за розрахунками Держкомстату [4] – від 0.2 відсотка у складі населення) налічується 12 регіонів, де інші етнічні спільноти, ніж українці та росіяни, мають від трьох до восьми таких спільнот, із них: 8 – Автономна Республіка Крим; 7 – Одеська область; 6 – Донецька та Запорізька області; 5 – Закарпатська, Миколаївська, Харківська та Чернівецька області; 4 – Дніпропетровська, Кіровоградська; 3 – Луганська та Полтавська області. Компактні поселення властиві для представників таких етнічних спільнот, як угорці (Закарпаття), румуни (Чернівецька область), молдавани (Одеська, Чернівецька області), болгари (Одеська область), кримські татари (Автономна Республіка Крим). Тут вони власне відіграють помітну роль у формуванні та динаміці регіональних ідентичностей, що, безумовно, відбивається на співвідношенні регіональної та загальнонаціональної (загальноукраїнської – громадянсько-державницької) ідентичності. Опитування Центру імені Олександра Разумкова (2009 р.) засвідчило тенденцію послаблення загальнонаціональної ідентичності у напрямку із Заходу на Схід (маркером у цьому випадку виступала відповідь на питання «Чи вважаєте Ви себе патріотом України?»): Захід – 56.3, Центр - 35.2, Південь – 31.8, Схід – 33.4% [2]. А це в свою чергу означає, що звільняється простір, котрий може заповнюватися іншими маркерами, наприклад, співвіднесення себе з регіональною, чи то локальною ідентичністю, що безпосередньо веде до більш окресленої сегментації українського суспільства.

У Криму ця тенденція (послаблення громадянсько-державницької ідентичності) виявляється досить чітко: повністю позитивною відповідь на поставлене питання у 2007 році сягала 36,6 %, а наступного року – лише 9,2 % [3]. Диверсифікація ідентичностей відчувається у визначенні громадян України належними до тих чи інших територіальних утворень (реальних чи уявних): мешканцями місцевості чи міста, де вони проживають, вважають на Заході – 39.4, у Центрі - 43.1, на Півдні – 29.8, на Сході - 37.0 % (по Україні – 38.2 %); мешканцями регіону, де

проживають громадяни, відповідно: 15.4, 22.9, 24.5, 19.1 % (20.4 %); мешканцями України в цілому – 34.8, 25.2, 35.8, 32.0, % (30.7 %); мешканцями Європи – 2.4, 1.8, 3.3, 0.2 % (1.6 %); мешканцем Землі у цілому – 4.0, 1.4, 1.0, 3.3 % (2.9 %) [1].

І ще один насичений конкретними прикладами аспект проблеми, який, на нашу думку, досить очевидно фіксує залежність підтримки громадян України прагнення частини населення України й владних структур до більш інтенсивної взаємодії (з інтеграційним наголосом) з європейським й трансатлантичним соціокультурними просторами. Досить виразні результати, які логічно лягають у контекст нашого аналізу, дало соціологічне дослідження «Україна – 2005: політичні орієнтації населення на порозі виборів». Ми подаємо їх вибірково за чотирма такими позиціями: 1) євроінтеграційні настрої; 2) зближення з Росією та іншими країнами єдиного економічного простору; 3) зближення з США; 4) вступ до НАТО. Отже, за першою позицією маємо таку картину: Україна в цілому – 19.03 %, Львів – 33.87 %, Харків – 16.99 %, Київ – 27.54 %, Крим – 8.57 %. За другою позицією, відповідно, - 41.76, 10.21, 47.82, 30.62, 78.02 %. За третьою позицією, відповідно, - 4.66, 7.23, 5.07, 8.44, 1.94 %. За четвертою позицією, відповідно, - 4.55, 7.83, 2.14, 10.94, 2.16 %.

Об'єктивним показником взаємовпливів міжетнічної взаємодії та етнополітичного ренесансу в українських контекстах є стан міжетнічної толерантності у відносинах між різними етнофорами. Завважимо, що для України він завжди був досить позитивним. Високий рівень толерантності у міжетнічних стосунках підтверджують результати досліджень з використанням шкали американського соціолога Е. Богардуса, яка дає можливість з'ясувати ставлення представників різних етнічних спільнот один до одного. Щоправда, час від часу соціологи фіксують зниження рівня толерантності стосовно деяких груп впродовж останніх семи років (це стосується передусім вихідців із арабських та африканських країн), а інтегральний індекс національної дистанційованості після 2002 року перевищує позначку у 5 балів [10, 33]. Перспективи динаміки міжетнічної толерантності залежать від цілої низки чинників, зокрема й від особливостей соціально-економічного розвитку України та державної політики у галузі її етнонаціонального розвитку.

Висновки. Між етнополітичним ренесансом та міжетнічною взаємодією існує безпосередній зв'язок: перший зумовлює такі особливості взаємодії, як певне збільшення національної дистанційованості у стосунках між етнофорами, які нині мешкають в Україні; несе в собі конфліктогенний потенціал; стимулює сегментацію суспільства в етнічному плані, особливо на регіональному рівні (у деяких регіонах, котрим властиве компактне поселення етнічних спільнот). Щоправда, традиційно позитивна етнічна ідентичність, яка властива переважній більшості населення України, а також адекватна державна етнополітика поки що стримують різку поляризацію дій учасників міжетнічної взаємодії.

Література

- 1.Городяненко В.Г. Положение русских и проблемы их идентичности // Социологические исследования. – 2009. - № 1.
- 2.День незалежності. Патріотизм. 21 серпня 2009 // [Електронний ресурс] Режим доступу: www.rasumkov.org.ua.
3. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.rasumkov.org.ua>.
- 4.[Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality>.
- 5.Етносоціологія. Етнічна динаміка українського суспільства. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011.
- 6.Етносоціологія. Терміни та поняття. – Київ: Фенікс, 2003.
- 7.Євтух В.Б. Концептуальні конструкти етносоціальних реалій: досвід трьохлітніх досліджень (три роки в НПУ імені М.П.Драгоманова): монографія. – Київ: Вид-во Нпу імені М.П.Драгоманова, 2010.
- 8.Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні // Україна молода. Спеціальний випуск. – Київ-Львів: Критика, 2007.
- 9.Мови в Україні // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
- 10.Українське суспільство 1992 – 2008. Соціологічний моніторинг. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2008.
- 11.Bonacich E.A. Theory of ethnic antagonism: The split labor market // American Sociological Review. – 1973. – Vol. 37. - № 4.

12.Holley E. Hansen. National Identity: Civic, Ethnic, Hybrid, and Atomised Individuals // Europe-Asia Studies. – Vol. 61. – Issue 1, January 2009.

УДК 316.3

К. О. Чернова

ЕТНІЧНИЙ АСПЕКТ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

ETHNIC DIMENSION OF MODERN GLOBALIZATION PROCESSES

Стаття присвячена з'ясуванню етнічного аспекту сучасних глобалізаційних процесів та їх науковому обґрунтуванню.

Ключові слова: етнічність, транснаціональний простір, глобалізація.

The Article is devoted to clarifying the ethnic aspect of modern globalization processes and their scientific substantiation.

Key words: ethnicity, transnational space, globalization.

Наприкінці ХХ століття в соціологічному лексиконі з'явився термін «глобалізація», який нині використовується для позначення процесів і явищ планетарного масштабу. Пошук теоретичних напрямів в розумінні явища етнічності в даному випадку буде пов'язаний з глобалізаційними процесами, які створили можливості для самовизначення етнічних спільнот на геополітичному рівні як транснаціональних спільнот. Варто, передусім, з'ясувати значення поняття «глобалізація». Найбільш вдалим, на наш погляд, є визначення, яке дає професор політичних наук Лондонської школи економіки Д.Хелд: у праці «Глобальні трансформації: Політика, економіка і культура», а саме - глобалізацію він пропонує визначати як процес (чи низку процесів), який є втіленням трансформації просторової організації соціальних відносин і трансакцій, що визначаються у термінах екстенсивності, інтенсивності, швидкості і впливу, і який генерує трансконтинентальні та міжрегіональні потоки й мережі активності, взаємодії та влади [1, 2-12].

«Процеси глобалізації, - як зазначає Е.Гіденс, - виступають найважливішими соціальними змінами, які нині відбуваються. Соціологічний аналіз, який сьогодні обмежується дослідженням окремих суспільств, стає все більш архаїчним» [2, 87]. Погоджуючись в цілому з такою тезою, яка вказує на подальші трансформаційні процеси